

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 1.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

RECITI
Budapest • 2012

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Felelős kiadó: az MTA BTK főigazgatója
Borítótervezés, tördelés, képszerkesztés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Pannónia Print Kft.

VADAI ISTVÁN

Szóban kettő – írva négy

Az oralitás metrikájáról

Arany János *A magyar nemzeti versidomról* szóló nevezetes tanulmányában¹ elsőként foglalkozott alaposan a magyar ütemes-hangsúlyos verselés elveivel. A korábbi verstani értekezések – Földi és Csokonai munkái után – máig érvényes megállapításokat tett az ütemes vers sortípusairól. Nem célunk most megállapításait sorra venni, hiszen a modern verstani iskolák azóta is viták kereszttüzeiben tartják a hangsúly verstani szerepéről szóló nézeteit. Egyetlen szempontból vizsgáljuk most ezt a tanulmányt, mégpedig a példaanyag megválasztásának szempontjából. Miután Arany célja az volt, hogy a *nemzeti* verselésről tegyen megállapításokat, a különböző ritmuspéldákat olyan helyről választotta, ahol nézetei szerint ezeket *eredeti* alakjukban megfigyelhette, vagyis dolgozatában *népdalok* és *közmondások* szerepelnek illusztrációként. Bármennyire becsüljük is Arany elméleti tudását és verstani érzékenységét, azt próbáljuk bizonyítani, hogy mindkét példacsoport alkalmatlan a magyar nép *eredeti* ritmusérzékének bemutatására.

Vegyük először a *népdalok* kérdését. Arany János úgy idéz népdalszövegeket, mintha ezek eredeti, változatlan alakban őriznék a magyarság ősi, eredeti ritmusérzékének nyomait, és változatlan formában őriznék az írásbeliség előtti magyar formakincset mind a sorképzés, mindpedig a strófaképzés tekintetében. Holott ez nem így van. Horváth Iván mutatott rá többször is,² hogy az úgynevezett *ősi nyolcas* esetében nemcsak az uráli népek folklórpéldái mutatnak párhuzamosságot a magyar anyaggal, hanem ugyanúgy összefüggésbe hozható a magyar népdal formavilága a latin liturgikus énekek formakincsével. A templomi éneklés nyilvánvalóan érintette a népi kultúrát. Ezért aztán nehéz következtetéseket levonni abból, hogy a magyar népdal egyszólamú, vokális, kvintváltó, pentaton dallamsorral jellemezhető, és szereti a nyolc szótagos sorokat, hiszen a latin liturgikus költészetéről ugyanez rendre elmondható. Miután

1 Arany János *Összes Művei*, X, szerk. KERESZTURY Dezső, Bp., Akadémiai, 1962, 218–258.

2 HORVÁTH Iván, *Történeti rétegek a XVI. századi magyar metrumkincsben*, ItK, 93(1989), 193–205.

nincsenek eszközeink ahhoz, hogy a két jelenséget elkülönítsük egymástól, bele kell nyugodnunk abba, hogy a magyar népdal honfoglalás kori alakjáról semmi bizonyosat nem mondhatunk. Mindaz, ami mondható, már nem vegytiszta. Nyilván őriz a magyar népdal olyan ritmikai mozzanatokot, metrikai megoldásokat, verselési szokásokat, melyek eredetiek, de nem tudjuk őket azonosítani. Amikor tehát Arany egy-egy verstani jelenséget magyar népdallal szemléltet, akkor egyáltalán nem bizonyos, hogy valami eredetit, ősit mutat fel – sajnos elképzelhető, hogy az a mozzanat éppen az egyházi költészetből származott át a magyar népköltési anyagba.

Hasonló gondolatmenetet alakíthatunk ki az Arany által idézett *közmondások* esetében is. Látszólag ezek a példák megint csak *ősiek és eredetiek*. Valójában azonban kimutatható, hogy itt is számolnunk kell a magas kultúra behatásával. Mint az közismert, elsőként Baranyai Decsi János *Adagioruma* gyűjt össze ötezernyi közmondást, s ezek nyomtatásban is megjelentek.³ Természetesen korábról is gyűjthetünk példabeszédeket Tinóditól, a *Salamon és Markalfból*, Heltaitól, ám igazán nagy számban ez a gyűjtemény sorakoztatja fel a magyar nyelven használt anyagot. Tudjuk azt is, hogy Baranyai Decsi gyűjteménye csak részben tekinthető eredetinek: Erasmus munkáját fordította le, talán nem is teljesen önállóan, egy kézirat osniáriumi tanúsága szerint számolnunk kell egy bizonyos Szárászi Ferenc közreműködésével is.⁴ A Baranyai Decsi által közzétett gyűjtemény jórészt bibliai eredetű, a magas kultúrából származó, irodalmi és idegen nyelveken létező szentenciákon alapul, prózai közmondásokat sorakoztat fel. Saját statisztikai megfigyeléseim alapján úgy jellemezhetem, hogy rímelni szinte csak elvétve rímel, leginkább csak így: *Elöl víz – hátul tűz*. Az ütemes sorképzés tekintetében már több a keresnivalónk, de az a benyomásom, hogy Arany nem építhette volna erre a gyűjteményre verstani tanulmányát.

A közmondások magyar fejlődéstörténete azonban tovább követhető. A következő jelentős lépés Beniczky Péter *Magyar Ritmusok* című 1664-es kötete,⁵ melynek második része, a *Magyar Példabeszédek* 250 darab Balassi-strófás közmondást tesz közzé. Beniczky általában két-három közmondást fűz össze egy-egy strófába. Jellemzően egy Balassi-sor feleltethető meg egy-egy szólásnak. Például: *Noha kicsiny a bors / Melegsége nagy s gyors / A nagy babnál erősebb*.

3 BARANYAI DECSI JÁNOS, *Adagiorum Graeco-Latino-Ungaricorum chiliades quinque*, Bartholomae, Klöss, 1598. Facsimiléjét kiadta MOLNÁR József, Bp., ELTE, 1978 (*Fontes ad historiam linguarum populorumque Uraliensium*, 5).

4 CZEGLE Imre, *Szárászi Ferenc, mint Erasmus Adagia-jának magyarra ültetője*. A Ráday Gyűjtemény évkönyve, 4–5(1984–1985), 122–134.

5 BENICZKY Péter, *Magyar Ritmusok...*, Nagyszombat 1664. – A versek kritikai kadása: *Madách Gáspár, egy névtelen, Beniczky Péter, gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, s. a. r. VARGA Imre, Cs. HAVAS Ágnes, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1987 (*Régi Magyar Költők Tára XVII. század*, 12).

A *Magyar Ritmusok* népszerűsége közismert, egyáltalán nem meglepő tehát, hogy ettől a ponttól kezdve erősen számolnunk kell azzal, hogy ez a műköltői technikával Balassi-strófákba öntött anyag folklorizálódik. Könnyen előfordulhat, hogy az, amit eredeti magyar népi ritmusösztönnek látunk, nem más, mint Beniczky iskolás versfaragási technikája.

A helyzetet tovább rontja, hogy a következő század elején Kis-Viczay Péter tovább alakítja Beniczky gyűjteményét.⁶ Szétbontja Balassi-sorokra a példatárat, és a szólások latin megfelelőjének ábécérendjében soronként teszi azt közzé. Ezzel egy olyan közmondásgyűjtemény jön létre, mely első ránézésre már nem költői alkotás. Ettől függetlenül azonban költőileg megformált, verssorokba öntött anyagot tartalmaz. Ezzel még inkább megnöveli annak az esélyét, hogy ezek a közmondások úgy kerüljenek népi környezetbe, hogy műköltői eredetük már szinte észrevehetetlen. Tehát kijelenthetjük, hogy a *közmondások* sem szolgálnak Arany János számára *romlatlan* ősi, eredeti példaanyagot. Lehet, hogy van példái között olyan, mely a magyar nép ősi ritmusérzékét illusztrálja, de nem tudjuk megkülönböztetni attól, ami esetleg idegen eredetű, ráadásul műköltőileg megformált.

Akár a *népdalok*, akár a *közmondások* esetére gondolunk, kimondhatjuk, hogy Arany nem eredeti, vegytiszta, romlatlan példaanyaggal dolgozik, hanem olyannal, ami különféle kontakthatások, beavatkozások miatt már megváltozott. Olyan ez, mintha dolgozatot írnék az alföldi folyók természetes kanyarodási szokásairól, és választott mintafolyónak a szabályozott Tiszát tekinteném. Vagy másképpen fogalmazva: Arany már afféle posztmodern ritmikai helyzetben próbálta kitapintani a magyar kultúra természetes ritmusérzékét.

Persze az egész história mögött ott rejlik a népi kultúra tudatos felértékelése. Arany művészi programjában jelentős szerepe van a népiességnek. Főleg neki köszönhető, illetve az őt követő nemzedékek hasonló elfoglaltságainak, hogy napjainkban is erősen él az a nézet, hogy minden, ami *népi*, az automatikusan *ősi* is. Igen gyakran találkozom például felvételizők, elsős egyetemisták feleleteiben azzal, hogy Gergei Albert *Árgirus széphistóriája* nem más, mint az *Árgyélus királyfi és Tündérszép Ilona* című népmese költői feldolgozása. Néha igen nagy erőfeszítésbe kerül, hogy beláttassa az ember, hogy éppen fordítva van. Nem a népi kultúra emelkedik a magas irodalmiság szintjére, hanem az idegen nyelvből fordított műköltői alkotás volt a megtermékenyítő hatású, az popularizálódott, majd folklorizálódott. Erről a fordított folyamatról, pontosabban a szóbeli és írásbeli kultúra egymásra hatásáról dolgozatom végén még szeretnék néhány gondolatot kifejteni.

Arany János tanulmánya természetesen az elmondottak ellenére is alapvető verstani dolgozat. Helyesen ismeri fel a magyar ütemes vers szerveződésének

6 KIS-VICZAY Péter, *Selectiora Adagia Latino-Hungarica in gratiam et usum Scholasticae juventutis*, Bártfa, 1713.

logikáját. Ha valamiben téved, az csupán annyi, hogy az *eredetinek* vélt ritmus-
öszön nem primér, hanem szekundér jelenség. Nem pusztán az ősi mintákon
alapul, hanem magába olvasztott más elemeket is. Ettől még a verselési rendszer
feltérképezése lehetséges, de az eredmény nem a múltat, hanem a jelent fogja
ábrázolni. Vagyis Arany megközelítésmódja választott példái miatt csak az egy-
korú, XIX. századi verselési állapot bemutatására alkalmas, és egyáltalán nem
beszél a régi magyar versről. Ahhoz, hogy a régi magyar vers metrikai rendsze-
reit vizsgálhassuk, nem a réginek hitt népköltészetet kell vallatóra fogni, hanem
magukat a régi magyar verseket.

Középkori magyar verseink ritmikai vizsgálata sokakat megkísértett, és so-
kakat tévútra is vitt. Elegendő csak utalásszerűen megemlíteni az úgynevezett
tagoló verset és Gábor Ignác nevét. Ezen a területen valódi eredményt Horváth
János ért el *A középkori magyar vers ritmusa* című 1928-as könyvével.⁷ Máig ér-
vényes megállapításaival a helyes mederbe terelte a verstani vizsgálódásokat, és
kimutatta, hogy középkori verseink túlnyomó többsége latin ritmusmintát kö-
vet. Ha időmértékes szerkezetében nem is tudnak igazodni a magyar fordítók a
mintáikhoz, a szótagszámok, sormetszetek tekintetében iparkodnak hűségese-
k maradni. Több esetben a szóhangsúlyok is segítenek az eredeti latin ritmusok
éreztetésében. Horváth János elévülhetetlen érdemeit nem is vitatom, csupán
egyetlen apró ponton fűznék kritikai megjegyzést ehhez a munkához. Az ő kö-
tetéből idézem: „A rím és alliteratio kérdésével nem foglalkoztam; jelentőségük
megvan ugyan, de nem oly mérvű, hogy a versritmus lényegét érintené.”⁸ Vagyis
kizárólag a ritmus kérdését tette vizsgálat tárgyává, és a rímelés strófaképző sze-
repét egyszerűen figyelmen kívül hagyta. Ez a megközelítésmód kísértetiesen
emlékeztet Lotz János metrikai felfogására.⁹ Ő a metrikai rendszereket a szó-
tagok prozódiai tulajdonságaiból vezeti le, s ugyanilyen könnyed mozdulattal
mond le az ütemes vers vizsgálatánál a rímelés vizsgálatáról. Horváth Jánosnak
is, Lotznak is igaza van annyiban, hogy a vizsgált esetekben nem a rímelés léte
vagy nemléte, nem a rímelés minősége játssza a döntő szerepet. De ebből még
nem következik az, hogy semmiféle szerepet ne játssza. Úgy gondolom, hogy
minden olyan metrikai leírás, amelyik eltekint a rímelés alapos vizsgálatától,
lényegében elhibázott.

Horváth János említett munkája a középkori magyar versek ritmikájával fog-
lalkozik. *Rendszeres magyar verstan* című munkájában a későbbi korszakokat
már nem ilyen történeti verstani módszer szerint szemléli, ez a munkája inkább
leíró jellegűnek nevezhető.¹⁰ A XVI. századi magyar verses anyag átfogó vizs-

7 HORVÁTH JÁNOS, *A középkori magyar vers ritmusa*, Berlin, 1928.

8 *Uo.*, 154.

9 LOTZ JÁNOS, *Általános metrika = Uő, Szonettkoszorú a nyelvről*, Bp., 1976, 215–236.

10 HORVÁTH JÁNOS, *Rendszeres magyar verstan*, Bp., 1951.

gálatára csak jóval később történt kísérlet. A *Répertoire de la Poésie Ancienne Hongroise*, vagyis *A régi magyar vers repertórium*a gyűjtötte össze az 1600 előtti teljes költői anyag adatait, köztük a metrikai adatokat.¹¹ Ez a munka felszínre hozott néhány elméleti problémát is: ebben a dolgozatban nem érintem például Pesti Gábor verselésének speciális metrumtípusát, sem a szószámláló elv megjelenését a magyar költészetben, melyre korábban egy XVI. századi csízió kapcsán mutattam rá.¹² A régi magyar vers metrikai adatainak megállapítása gyakorlatilag nagyon is hétköznapi módon történt. Néhány időmértékes kísérlettől eltekintve lényegében szótagszámláló versként értelmeztük a verseket, és a szokásos sor- és ritmusképletet rögzítettük. Bizonytalan esetekben a dallamok, nótajelzések segítségét vettük igénybe. A *Repertórium*ban feltüntetett metrumok tehát lényegében nem tartalmaznak új vagy újszerű módon ábrázolt információt. A munka azért nevezhető mégis eredményesnek, mert a metrikai felmérés a teljesség igényével történt, ezért a megfigyelhető tendenciák, következtetések, kimondható állítások szembesíthetők az adatokkal, igazolhatók, bizonyíthatók.

A *Repertórium* elkészültével két ilyen alapvető megállapítás is született, melyeknek érvényessége talán korábban is hihető lett volna, így azonban egyszerűen tényeken alapuló tételekké váltak. Az egyik a Horváth Iván által kimondott *egyszerűség szabálya*, mely annyit állít, hogy a régi magyar vers lényegében *izoszillabikus, izorímes és izostrofikus*.¹³ Ez a kép a régi költészetről talán korábban is természetesnek tűnt, kimondani azonban csak 1500 vers tömeges metrikai értékelése után lehetett, és most már jól látható, hogy egyszerűen azért érvényes, mert nem nagyon vannak ellenpéldáink. A második ilyen, jelentősnek nevezhető alaptétel a Szigeti Csaba által kifejtett *ab-nyitás és c-elem* hiánya a régi magyar költészetben.¹⁴ Szigeti arra világít rá – megint csak a *Repertórium* (és ez esetben a XVII. századi anyag példái) alapján –, hogy a régi magyar versben Szenci Molnár Albertig nincs jelen a kéttömbű strófyszerkesztés, sőt az egytömbű strófaikon belül sem alakulnak ki keresztrímes vagy ölelkező rímes szerkezetek. Lényegében mindkét megfigyelt szabály azt mondja, hogy a régi magyar vers rímképlete: *a a a a*.

Minden olyan jelenség, mely nem ehhez a szabályhoz igazodik, számot tarthat az érdeklődésünkre. Érdekes lehet pusztán azért, mert azonnal felmerül a

11 *Répertoire de la poésie Hongroise ancienne*, ed. HORVÁTH Iván, H. HUBERT Gabriella, FONT Zsuzsa, HERNER János, SZÖNYI Etelka, VADAI István, Párizs, 1992. Hálózati kiadása: <http://magyar-irodalom.elte.hu/repertorium/>; Gépeskönyv, ContentWare Labs, 2000 v. 5.0.5

12 VADAI István, *Metrumtípológiai megjegyzések egy naptárvers kapcsán = Allegro con brio: Írások Zemplényi Ferenc 60. születésnapjára*, szerk. BÁNKI Éva, TÓTH Tünde, Bp., Palimpszeszt, 2002; elektronikus kiadása: Palimpszeszt, 2002. május, <http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/zemplenyi/51.htm>

13 HORVÁTH Iván, *i. m.*

14 SZIGETI Csaba, *A c-elem és az ab-nyitás = Uő, A hímfarkas bőre*, Pécs, Jelenkor, 1993, 37–69.

kérdés: miért másféle? Erre az önkéntelenül adódó kérdésre épült +1 című tanulmányom.¹⁵ Most is azt kérdezem, hogy a régi magyar versek egy bizonyos csoportja miért nem engedelmeskedik a Horváth Iván által kimondott szabályszerűségnek. Ám most nem a szótagszámokra figyelek elsősorban, hanem a strófán belül található sorok számára, vagy ami majdnem ugyanezt jelenti, a strófa rímképletére.

Dolgozatom alapötlete a *Szendrői hegedősének* vizsgálatából indult ki.¹⁶ Ez a vélhetően 1540-es évekből származó költemény igencsak furcsa metrikai jegyekkel rendelkezik. Mind szótagszámaiban, mind rímelésében különösnek tetszik. Stoll Béla, az ének felfedezője így jellemzi: „Az énekmondó a XVI. században elég ritka, népies jellegű hetest (4., 3.) használja.” – illetve: „Figyelemreméltó az is, hogy a versszerző párosrímekeket alkalmaz, ami a XVI. század műköltői gyakorlatában szinte alig fordul elő.”¹⁷ Stoll megállapításait Horváth János fejt ki alaposabban *A „Szendrői-hegedősének” versalakjáról* írott dolgozatában.¹⁸ Ő így fogalmaz: „Alakja: négy hetes-sorból álló, többnyire párosrímű strófa-képlet. Stoll Béla már magát a hetes (= 4 + 3) sorfajt is ritkaságnak tudja az ének idejében (1540–1558 közt). Többet mondhatunk: a szendrői versezet a maga koráig, sőt egy ideig azon is túl egyetlen képviselője a jelzett versalaknak.”

Vajon miért?

Fontos mozzanat a kérdés történetében, hogy a *Szendrői hegedőséneket* Stoll 1953-ban fedezte fel, az idézett tanulmányok pedig 1953–1954-ben jelentek meg az ItK hasábjain, vagyis ebben az időben még nem volt ismeretes a majd csak 1957-ben előkerülő *Fanchali Jób-kódex*,¹⁹ benne az ugyancsak időnként páros rímű, kétsoros strófaból felépülő *Pajkos ének*. Ebben a pillanatban érdekes összefüggést fedezhetünk fel az énekek közköltészeti jellege és a kétsoros szerveződések között. Érdekes, hogy Stoll 1962-es tanulmányában részletesen foglalkozik az ének versalakjával is, mégsem tulajdonít jelentőséget a sorpárok használatának.²⁰ A vers szövegismétlődéseire figyel, egy bizonyos „teraszos szerkezetre” s ennek kapcsán mondja ki a következőket: „Mindebből levonható most már az a következtetés, hogy a *Pajkos ének* jellemző verselési és stílussajátságai hosszú ideig tartó szájhagyományban élés eredményei.”

Az a gyanúnk, hogy a két ének párosríműsége és közköltészeti jellege között kimutatható összefüggés áll fenn. Az a gyanúnk, hogy kimondható az *egyszerűség szabályának* egy finomított változata, miszerint a négysarkú *a a a a* rímes

15 VADAI István, +1 (*Metrikai határjelölések a régi magyar versben*), ItK, 95(1991), 351–369.

16 *Répertoire de la poésie Hongroise ancienne*, 1318.

17 STOLL Béla, *Szendrői hegedős-ének*, ItK, 57(1953), 231–233.

18 HORVÁTH János, *„Szendrői hegedős-ének” versalakjáról*, ItK, 58(1954), 269–276.

19 JÁN MIŠIANIK, ECKHARDT Sándor, KLANICZAY Tibor, *Balassi Bálint Szép magyar komédiája: A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei*, Bp., Akadémiai, 1959.

20 STOLL Béla, *A Pajkos ének és a népköltészet*, ItK, 66(1962), 180–192.

szerkezet elsősorban az írásbeli kultúra sajátjának mondható, a szóbeliségre pedig egy ennél jóval egyszerűbb kétsarkú alakzat lesz jellemző: az *a a*.

Hogyan lehetne ezt az állítást igazolni, vagy egyszerűen csak valószínűvé tenni? Először is szembesíteni kellene észrevételünket a *Repertórium* adataival. Ha a teljes anyagot vizsgáljuk, magától értetődő módon csak azt az eredményt látjuk viszont, amit Horváth Iván mutatott ki. Járjunk el azonban másként. Ne a teljes anyagot statisztikázzuk, hanem válasszuk ketté, és kezeljük külön azokat a verseket, melyek nyomtatásban is megjelentek. A nyomtatott versekre nyilvánvalóan jellemző lesz az írásbeliség.²¹ A kéziratos forrásokban ránk maradt énekek nyilván részben a kéziratosság médiumához tartoznak, de ebben a közegben maradt ránk minden olyan emlék is, mely a szóbeliségben élt, de valamilyen oknál fogva mégiscsak lejegyezték. Vagyis a kéziratos anyagra korlátozva a vizsgálatot, még mindig vegyes anyagot látunk, de ebben remélhetőleg már nagyobb arányban fordulnak elő az oralitásra jellemző formák. Ha azt tapasztaljuk, hogy a vizsgált énekek között megnövekedett a párrímes strófák aránya, akkor némi joggal arra következtethetünk, hogy ez vagy az oralitással, vagy a kéziratosséggal függ össze.

Nézzük lépésről lépésre. A *Repertórium* 1536 verses szöveg adatait tartalmazza. Válasszuk ki azokat, melyek szótagszámlálóak – ez 1133 verset jelent. Gyűjtsük össze a nyomtatott forrásban ránk maradt verseket (1038), és zárjuk ki őket a vizsgálatból. Marad 399 verses szöveg. Tudjuk, hogy a teljes Balassi-életmű kéziratos, és nem sok köze van az oralitáshoz. Dobjuk ki! Tegyük ugyanígy Rimay János 1600 előtt írt verseivel is. Jelentős anyagot képvisel Bogáti Fazakas Miklós 150 zsoltárparafrázisa, mert ezeket sem nyomtatták ki. Hagyjuk el ezeket is! Ekkor már csak 158 szövegünk maradt. De még ez is sok. Tudjuk, hogy a régi magyar vers igen gyakori kelléke az akrosztichon. Ez azonban kizárólag írásban működő eljárás, tehát tekinthetjük ugyanolyan, az oralitással szemben álló ismertetőjegynek, mint a nyomtatottságot. Régi verseink között 462 akrosztichonos szöveg található. A vizsgált korpuszból ezeket is kirekesztve már csak 113 versünk maradt. Tekintsük ezt a 113 éneket vizsgálandó szövegbázisnak. Ebben még mindig maradt jócskán az írásbeliségre jellemző szöveg, hiszen ebben a csoportban maradt például minden olyan históriásének, melynek nincs akrosztichonja és csak kéziratosan maradt ránk. Megtehetnénk, hogy tovább szűkítjük a kapott verscsoportot, akár egyesével kizárva minden egyes olyan szöveget, melyről valahogyan be tudjuk látni, hogy határozottan az írásbeliséghez köthető. Ezzel az oralitásra jellemző darabok arányát akár jelentősen meg is növelhetnénk. De nem az a célunk, hogy minden ilyen szöveget kizárjunk,

21 Egy-egy kivétel azért akadhat. Például Bornemisza Péter *Ördögi kísértetek* (Sempte, 1578) című nyomtatott művéből ismerjük Tardoskeddi Szerencse Benedekné ráolvasásait, melyek műfajuknál fogva szóbeli alkotások.

hanem csak az, hogy a legkönnyebben kizárható darabok eltávolításával olyan verscsoportot hozunk létre, melyben az oralitásra jellemző darabok *jelentősen nagyobb arányban* szerepelnek, mint a teljes korpuszban. Vagyis megpróbáltunk egy olyan halmazt létrehozni, melyben reményeink szerint az összes szóbeli szöveg benne maradt, és így remélhetően a rájuk jellemző tulajdonságok is feltűnőbb módon jelentkeznek egy statisztikai mérésnél. A következő listában megismerhetjük a 113 vers *Repertórium*-beli sorszámát, incipitjét, metrumképletét és modern kiadásának helyét (ha van ilyen).

- 0015 A jó szerzetesnek szíve Krisztus kertje – x7 x6 x7 x6 x7 x7 x6 x7 x7 x6 – RMKT-1-117
- 0028 A nagy urak udvarában a hit olyan – a8 a8 a8 a9 – RMKT17-6-384
- 0054 A vitézek kardjainak, megjött ereje karjuknak – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-1-23
- 0071 Aki jól tudja, és megtanulta – x10 x11 x10 x11 – RMKT17-5-187
- 0086 Áldott Krisztus keresztfán hét igét megmonda – a13 a13 a13 a13 – RMKT-1-210
- 0098 Angyalnak tetszik az ember, ha véle szólasz – a13 a17 a12 a13 – RMKT-6-383
- 0115 Atyától Ige ihleték, anyától testbe öltözék – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-129
- 0134 Az Isten nevét először említsük – a11 a11 a11 a11 – Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit-1927-55
- 0168 Bátya, bátya, mely az út Becskerekére – a12 a12 – RMKT-1-495**
- 0205 Boldog ember, kinek ő házában – a10 a10 a10 a10 – ItK-1918-196
- 0216 Bűnösöknek kegyes segítség és minden nyomorultaknak – x9 x8 x9 x8 x5 x5 – RMKT-1-153
- 0245 De a felül mondott Pál Kenézy – a10 a10 – RMKT-1-468**
- 0259 Dicséretes az ember – x7 x6 x7 x6 x7 x7 x6 x7 x6 RMKT-1-156
- 0283 Ezeröttszázhatvanhat esztendőben (explicit) – a11 a11 a11 a11 – RMKT-7-312
- 0286 Dicsőséges Szűz Mária, dicsérettel vagy teljes – x8 x7 x8 x7 x6 x7 x6 x6 x8 – RMKT-1-234
- 0287 Dicsőséges viadalnak nyelve – x8 x7 x8 x7 x8 x7 – RMKT-1-139
- 0309 Édes anya, boldog anya – a8 a8 – RMKT-1-98**
- 0324 Egy szép dologról én emlékezném, ha meghallgatnátok – a16 a16 a16 – RMKT-7-169
- 0332a Én mostan beszélem a rómaiakat – a12 a12 a12 a12
- 0332b Pogány krónikákból egy szép dolgot mondok – a12 a12 a12 a13
- 0332c Gyakran hallottatok históriákat – a11 a11 a11 a11
- 0335 Elvალasztottad, Uram, mind a tieidet – x13 x14 x7 x7 x6 x14 – RMKT17-5-175
- 0355 Emlékezem a Krisztus haláláról – x11 x11 x11 x11 – RMKT17-5-197
- 0361 Emlékezzél, keresztyén, az áldott Jézusról – a13 a13 a13 a13 – RMKT-1-101
- 0369 Emlékezzünk a király végházáról – a11 a11 a11 – RMKT-7-175
- 0373 Emlékezzünk, én uraim, régen lett dologról – a14 a14 a14 a14 – Mikó, Rustan császár..., Bp., 1910, 41
- 0380 Én Istenem, hogy elvívéd az én szerencsém – a14 a14 a14 – RMKT-7-316
- 0382 Én nem bántom te kegyelmed, jöszte, szívem énvelem – a15 a15 a15 x15 – RMKT17-3-12
- 0399 Ezt lásd, nyughatatlan, felséges Úristen, az embernek elméje – a19 a19 a19 a19 – RMKT17-5-269
- 0402 Fekete szemű, szemöldökű – a8 a8 a8 x8 – RMKT17-3-11

- 0407 Felséges Ige származván, régen Atyától kijöven – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-125
- 0428 Gyalu várban kínjaiban, szerzette kilencvennégyben (explicit) – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-1-30
- 0489 Halld meg ezt, vak világ, s vedd jól eszedben – x11 x14 – RMKT17-5-173**
- 0501 Hallgashatsz ember ily szép dolgokra – a11 a11 a11 a11
- 0510 Hallj tanulságot és ítéletet lelkiismeretről – x16 x16 x16 – RMKT17-5-194
- 0512 Halljátok meg, mostan régi dolgot mondok – a12 a12 a12 a12 – RMKT-8-173
- 0514 Halljunk egy szép példát a régi eleinkről – a13 a13 a13 a13 – RMKT-6-197
- 0552 Honnét vagyon e nagy veszedelmes és ártalmas dolog – x16 x16 x16 – RMKT17-5-163
- 0553 Hozd el, gazda, hozd el a Szerémnek borát – x12 x13 – EPkK-1901-173**
- 0555 Hugyak felséges szerzője, hívőknek örök világa – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-120
- 0651 Jer, mi emlékezzünk a Luther-papokról – x12 x12 x12 x12 – RMKT-7-293
- 0653 Jer, mi kérjük a pápát – a7 a9 a11 a12 a5 – RMKT17-6-384
- 0673 Jézus Krisztus, mi váltságunk, szeretetünk, kívánságunk – a8 a8 a8 a8 – Nyelvelméltár-14-166
- 0743a Ki hallott Sándornál hatalmasb urat – a11 a11 a11 a11
- 0743b Tisztessége, híre nagy lón a hercegnek – a12 a12 a12 a13
- 0743c Ohajt megrettent császár szörnyű kárán – a11 a11 a11 a11
- 0761 Kiskarácsonytól Keresztvíz – a8 a8 – RMKT-1-463**
- 0609a Istennek kegyelmessége (Katalin-legenda) – a8 a8**
- 0609b Kit engedjen minekünk – x7 x7 x7 x7
- 0790a Krisztus feltámad, mi bűnünket elmosá, és kiket ő szerete – x7 x7 x7 x7 x16
- 0790b Már mi mind örülünk – x6 x7 x7 x7 x7 x5
- 0797 Krisztus Jézus fényes ködben – a8 a8 a8 a8
- 0800 Krisztus kapuja megnyílik – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-88
- 0814 Krisztus Urunk mondja, minden meghallgassa – a12 a12 a12 a12
- 0840 Legyünk készek, keresztyének, lelkünkben – a11 a11 a11 a11 – RMKT-6-36
- 0860 Megcsal a Cupido – a6 a6 a6 a6 a6 a6 – RMKT17-3-13
- 0886 Mennyben vagyon Jézus Krisztus – a8 a8 a8 a8
- 0901 Mert mit egyszer megszerzettél – a8 a8 – RMKT-1-476**
- 0907 Mi dicsérjük az Urat, őtet felmagasztaljuk – x7 x7 x9 – RMKT17-5-178
- 0918 Mi nyomorúságból tehozzád könyörgünk – a12 a12 a12 a12
- 0929 Mikor az ígért mag az igen formált, tág, szép Szűz méhébe szálla – a6 a6 b7 c6 c6 b7 – RMKT17-2-91
- 0936 Mikor Isten Ádámot kiűzeté – a11 a11 a11 a11 – RMKT-6-247
- 0994 Mint Jákobnak fiai közt kisebbik – a11 a11 a11 a11 – RMKT17-6-383
- 1011 Mostan egy ifjú megházasodott – a10 a10 a10 b10 b11 – RMKT-4-78
- 1047 Napkeletnek kezdésétől – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-91
- 1106 Ó, én édes hazám, te jó Magyarország, mindennemű dolgod – a12 a12 b12 b12 – RMKT17-6-383**
- 1170 Panaszolkodom, Uram, teelőtted – x11 x11 x11 x5 – RMKT17-5-209
- 1173 Pápanak sok hamis találmányi között – x12 x12 x12 x12 – RMKT17-5-212
- 1187 Pusztaság, kárvallás egész Magyarországon – a13 a13 a19 – RMKT17-1-79

- 1199 Régi tüzem alatt szíve – a8 a8 a8 – RMKT17-3-12
- 1207 Ritka az oly idő, ki ne legyen – a6 a7 a6 a7 b6 b6 a7 – RMKT17-6-383
- 1225 Serkenj fel, ember, ha már ide jöttél – x11 x11 x11 x5 – RMKT17-5-186
- 1233 Siralmas énnékem tetőled megváltom – a12 a12 x 13 – RMKT-7-207
- 1236 Siralmas panaszát Magyarországnak hallgasd meg, Istenem – a11 a11 a11 – RMKT17-1-77
- 1254 Sok históriákat már mi magyaráztunk – a12 a12 a12 a12 a13 – RMKT-8-36
- 1268 **Sok szentírásbeli példát hallotok – a11 a14**
- 1293 Supra, aggnő, szőkj fel kabla – x8 x9 x7 x5 x7 – RMKT-1-483
- 1305 A szent alázatosság szerzetes asztalát – x7 x6 x7 x6 x7 x7 x6 x7 x6 – RMKT-1-116
- 1318 **Szent Jób írta könyvében (Szendrői hegedősének) – a7 a7 a7 a7 – ItK-1953-231**
- 1339 Szólok az alamizsnálkodásról – x10 x10 x10 x10 – RMKT17-5-190
- 1387 Titok szokásnak tanúságából – x8 x8 x8 x8 – RMKT-1-131
- 1394 Üdvözlég, dicsőséges Szűz, Napnál fényesb csillag – x8 a6 x8 a6 a7 a7 x9 x8 a7 – RMKT-1-504
- 1407 Üdvözlendő embernek penitenciát kell tartani – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-5-181
- 1416 Újszövetségről halld meg, te, ember, amit nem értettél – x16 x16 x16 – RMKT17-5-171
- 1419 Úr Jézusnak nevében kezdetik szent ének – x7 x6 x7 x6 x7 x7 x6 x7 x7 x6 – RMKT-1-102
- 1422 Úr vacsorájáról érts igazán, ember – x12 x12 x12 x13 – RMKT17-5-206
- 1442 Úristen, szent törvényedből – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-5-184
- 1450a Vagyok nagy örömben, hogy én tisztességes fő nemzetből származtam – a19 a19 a19
- 1450b Áldott légy, Úristen, magas mennyországban – a12 a12 a12 a12
- 1452 **Vajha az Úristen kegyelmesen – a10 a10 – RMKT17-6-383**
- 1490 **Virág, tudjad, tőled el kell mennem – a10 a11 – MNy-1929-88**
- 3001a Mi Urunk s édes Atyánk – x7 a7 x7 a7 x7 a7 x7 a7
- 3001b Ó, szent és édes Lélek – x7 a7 x7 a7 b7 b7 b7 b7
- 3006 Tudjad, ember, és jól eszedben vegyed – a11 a11 a11 a11 – RMKT17-5-221
- 3207 Emlékezzünk, keresztyének – x8 x8 x8 x7 – MNy-1965-444
- 3210 Keresztyének Ura, benned bizodalmam – a12 a12 a12 a12 – Acta, Szeged-1985-168
- 3211 Krisztus feltámadá menten nagy kínjából – x6 x7 a7 a7 x4 – NZ-1-65
- 3214 Karácsony ünnepében – a7 a7 b7 c7 c7 b7 x14 d10 d10 x13 – Nyelvemléktár-14-209
- 3221 Bírák, néktek szólok, kérlek, hallgassátok – a12 a12 a12 a12 – ItK-1914-80
- 3227 **Mikor magyar király zászlóját látá – a11 a11 – RMKT-1-496**
- 3229 **Szép vala orcával, de szebb vala hittel – a6 a6 – Horváth János, A magyar ir. műv. kezdetei-1931-230**
- 3231 Teli tengernek ... dagadása – a11 a11 a 11 a5 – Magyar Salon-1889-275
- 3234 Szívbeli kérésemnek (explicit) – a13 a13 a13 a7 – Magyar Salon-1889-274
- 3232 Segélj, Uram, Szentlelkeddel – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-1-245
- 3233 Noé fát készít bárkának – a8 a8 a8 a8 – RMKT17-1-246
- 3517 A Szentlélek mindörökké a Szentháromsággal (explicit) – a14 a14 a14 – ItK-1989-99
- 3518 A testi halál, mely Ádám miatt mireánk szállott – x10 x11 x10 x11 – RMKT17-5-235
- 3519 **Akarunk-e bemenni fényes mennyországba – a13 a13**

- 3041 Kiskarácsonytól Keresztvíz – a8 a8 – RMKT-1-459
- 4007 Legyen Isten hozzád, ó én szép virágom – x12 – ItK-1960-199
- 4018 Jeles vigasságot hallani kik kívántok – a13 a12 a12 a12 – Balassi Bálint és a 16. század költői-2-965
- 4022 Ó, emberi állat, vedd jól eszedben – a11 a11 a11 a11 – RMKT17-5-218
- 4031 Láttatok-e, urak, szarvon kötött tulkot – a12 a12 b12 b12 – ItK-1954-318
- Bátorságos az Istent félni / Veszedelmes úellene lenni – a9 a10 – a pácini Mágóchy-kastély címerszövege
 - Dúdó, fejér, dúdó, majd megérik az zab – x12 x12 – Pajkos ének, Fanchali Jób-kódex
 - Vénebb leány [énnálamnál] nem volt az városon – a14 a14 – Vénlánycsúfoló, Melius *Herbáriumában*

Az utolsó három darab nem szerepel a *Repertóriumban*, a *Pajkos ének* például azért nem, mert ránk maradt formájában nem tekintettük 1600 előtt keletkezettnek. Vastagítással jelöltem azokat a szövegeket, melyek kétsorosak vagy párrímesek. Jól látható, hogy ezek jelentős számban szerepelnek, összesen 21 darab van belőlük. Ez a vizsgált verscsoportnak csaknem egyötöde, vagyis kb. 19%-a. (Egészen pontosan 18,58%.)

A teljes anyagban, vagyis az 1133 vers között összesen 100 olyan szöveg van, mely vagy párrímes, vagy kétsoros. Ez az előbbi 21 darabhoz képest nagy számnak tűnik, de gondoljunk bele, hogy ide tartozik például az összes nyomtatásban is megjelent *benedicamus*, illetve a gyülekezeti énekeskönyvek kétsoros strófákból álló darabjai. A teljes anyagra vonatkoztatva a kétsoros versek aránya 9%. (Egészen pontosan 8,8%). Vagyis azzal a lépéssel, hogy a vizsgálat során a kéziratos, akrosztichon nélküli versekre szűkítettük a korpuszt, sikerült a párrímes darabok arányát több mint a duplájára növelni! (9% → 19%) Ezzel kétségkívül bebizonyítottuk, hogy párrímesség tekintetében összefüggés van metrum és médium között. Ha csak tendenciaszerűen is igaz, mégis kimondható, hogy a kéziratos formában ránk maradt versek között nagyobb számban fordulnak elő kétsorosok.

Vajon miért? Arra gondolok, hogy kéziratos költészet és nyomtatott költészet között éles metrikai különbséget nemigen tudunk kimutatni. Mindkét médium írásbeli, csak a másolás, sokszorosítás módja különböző. Ami a metrikai különbséget magyarázhatja, az a szóbeliség és írásbeliség közötti lényeges különbség. Vagyis azt gondolom, hogy *szóban kettő – írva négy*. Nézzük meg most azokat a darabokat, melyekre állításunk támaszkodik, a vastagítással megjelölt 21 szöveg közül a legjellegzetesebb darabokat. Érdeemes néhány szövegtípust megkülönböztetni, ezeket a csoportokat külön-külön értékelni.

sorpár feltűnően emlékeztet a *Pajkos ének*nek arra a fordulatára, hogy *Gazdának megmondám, hogy egy pénzem sincsen, / Mégis gazda kéri tőlem abrak árát.* Közköltészeti jellege miatt ebbe a csoportba sorolható az a *Vénlánycsúfoló* is, melyet Mélius Péter 1578-as *Herbárium*ába jegyezték fel talán még a XVI. században.²²

A szóbeliségnek egy másfajta jellegzetes típusa a *memoriter*. Ezeknél a szövegeknél a versforma elsődleges célja a szöveg megjegyezhetővé tétele. Mai példái is léteznek, ilyen mondjuk az Arkhimédész-tételt rögzítő:

Minden vízbe mártott test,
A súlyából annyit vesz,
Amennyi az általa
Kiszorított víz súlya.

Vagy mondjuk a térkép tájolását rögzítő:

Elöttem van észak, hátam mögött dél,
Balra a nap nyugszik, jobbra pedig kél.

Ezek a modern példák is páros rímeket használnak! Régi példáink közül kettőből idézünk:

0901 Mert mit egyszer megszerzettél, (Regula iuris)
És tetőled elvétettél,
Ha igazat akarsz tenned,
Többszer nem kell hozzád vened.

0761 Küskarácsontól Keresztvíz (Csízió, 1–10.)
Lőtt Pál remete mint nagy dísz
Antaltól Fáb Annos kézben
Pál fordola fénességben
Már Balás Ág Dorotyánál
Kolosként jár Bálint várnál
Nyilon nyere Péter Mátyás
Apostollá tevé Keffás

22 A szöveget a *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény* (II, A 16. század magyar nyelvű világi irodalma, szerk. JANKOVICS József, KÖSZEGHY Péter, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Ballasi, 2000) alapján vettem fel a vizsgálandó versek csoportjába. – Szerk. megj.: A vers XVI. századi keltezését némiképp gyengíti, hogy minden variánsa a XVIII. századból való (kizárólag erdélyi forrásokban szerepel), s a nyitó sorpár kérdéses metrumba is következetesen 10, 10 (4+6-os bontásban). Emiatt került be a szövegcsalád az RMKT XVIII/4. kötetébe, 56. sz.

Csudálom ha mevel Geregel sert
Mire teszen ez Il Ben pert...

A 901-es számmal jelölt *Regula iuris* egy tulajdonjoggal kapcsolatos szabályt rögzít. Több különböző formában is maradt fenn *csízió*-szövegünk – 761, 3041 –, melyek a naptári ünnepek memorizálását szolgálták. Ezek annak ellenére párrímes versezetek, hogy latin eredetijük, a *Cisio Janus* hexameteres formájú. A naptárversek között több példa is van arra, hogy a disztichon formájú magyar versek rímeseek, mondanom sem kell, természetesen párrímeseek. Ezek nem szerepelnek vizsgált anyagunkban, részben mivel időmértékesek, részben pedig nyomtatott forrásból ismerjük őket. A párrím véleményem szerint ezeknél az időmértékes szövegeknél is mnemotechnikai jellegű – s ezeknek a szövegeknek a távoli rokona néhány olyan „népi” bölcsesség, mint a *Ha megcsordul Vince, / Megtelik a pince*.

A következő csoportban négy szöveg szerepel, mindegyikük középkori. Három közülük vallásos jellegű, a *Szabács viadala* világi. Közös jellemzőjük, hogy szakozatlanok és mindegyik igen hosszú. Egyikük sem igazodik latin ritmusmintához, Horváth János a megoldatlan ritmusú versek csoportjában tárgyalja őket.

- 1100 Ó, dücső Szent Lélek, (Igen szép imádság, 1–8)
Kinén jobb ajándékot sohol nem lelek,
Neked akarok szolgálnom,
És jelennen neked szólnom
Hallgassad meg én beszédemet,
Bocsássad meg én vétetimet,
Kérlek, adjad az mit kérek,
Addig innen el nem megyek...
- 1395 Idvezlégý szenteknek idvössége, (Szent Bernát imádsága, 185–192)
Bűnösöknek reménsége,
Szent keresztfán megvontattál,
Úgy mint bínös, taglaltattál
Tü szent kezek idvöz legyetök,
Új rózsával megtöltetök.
Kiket elterjesztvén ágra keményön húztak,
Vas szegekvel meggyakdostak.
- 0609 Istennek kegyelmessége, (Alexandriai Szent Katalin legendája, 1–6)
És őneki dücsősége
Igen nagy ő szenti közett,

Mert nekik annyi jót szörzött,
Hogy mint Szent Pál megjelenti,
Haló ember nem értheti...

0245 De az felül mondott Pál Kenézi (Szabács viadala, 1–6)
Ároknak mélységét igen nézi,
Ki Szabács erős voltál elmellé,
Honnég minemű álgyú kell mellé
Szorgost megyen Nándorfejevárra,
Hol királ erről bizon hírt vára.

Nehéz feltenni, hogy ezek szóbeli alkotások lennének, még a *Szabács viadala* esetében sem gondolom ezt. Feltűnő, hogy archaikus jellegük ellenére feltűnően jól rímelnek. A *Szabács viadala* esetében mind a szakozatlan, párrímes technikát, mind pedig a rímek minőségét a szöveg hamisítvány volta melletti érvként szokták felhozni. Mostani vizsgálatunk alapján úgy látom, hogy egyszerűen egy oralitáshoz közeli archaikus metrikai megoldást követnek. Versformájukban nem valamely latin mintát utánoznak, hanem ugyanúgy sorpárokából, rímpárokából építkeznek, mint a szóbeli költészet. Ha ez igaz, akkor nincs mit csodálkoznunk azon, hogy feltűnően jó rímeket használnak. Hiszen egyetlen rímpár erejéig nem is túl nehéz jól rímelni. Ha azonban négyes rímet kell gyártani, azonnal nehezzé válik a tiszta rímek alkalmazása. Emiatt érzékelünk a középkori anyaghoz képest visszalépést mondjuk Tinódi költészetében. Ezt a jelenséget Horváth Iván valamiféle tudatos archaizálással, szekundér régiességgel próbálta magyarázni.²³ A magam részéről elegendő magyarázatnak gondolom azt, ha megértjük a sorpárokából építkező szóbeliség rímlehetőségeit, és ezzel szemben a latin strofikához alkalmazkodó, négyesrímű szakaszokat használó írásbeliség suta rímkényszerét.

Távolodjunk el egy kissé a régi anyagtól! Ha ma rögtönözni kell, mondjuk csasztuskát írunk, automatikusan párrímes technikát használunk. Ugyanígy párrímes megoldásokkal élnek a reklámversek is. Mindkét esetben megfigyelhetők a feltűnően „jó” rímek. Persze ezzel a modern példával nagyon óvatosan kell bánnunk, hiszen ebben szerepe lehet annak a hagyománynak, mely a XVIII. században letért a négyesrím használatáról, és helyette a párrímet részesítette előnyben. Ezért nem fordulhatunk példaként a népköltészeti anyaghoz. Igaz ugyan, hogy mind a *Tavaszi szél vizet áraszt...*, mind a *Hej, páva, hej, páva...*, mind pedig a *Hej, Dunáról fúj a szél...* párrímes szerkezetű, ám nem tudhatjuk, hogy a népköltészetnek ez a megoldása honnan származik. Ha nem

23 HORVÁTH IVÁN, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 1982, 197.

akarjuk ugyanazt a hibát elkövetni, amit Arany János a maga verstani példatárával, akkor tanácsosabb ezt a példasort félretenni. Nem jutunk előbbre, ha egy népdal négysoros strófájának párrímeire figyelünk. Valamivel beszédesebb, ha a népdalok strófaszerveződésére vetünk egy pillantást. Kodály Zoltán a magyar népdal strófaszerkezetéről szóló 1906-os doktori disszertációjában megállapítja, hogy „népdalstrófaink legnagyobb része négysoros”.²⁴ Statisztikai adataiból pedig kiderül, hogy a kétsoros strófa ugyan igen ritka, mégis nagyobb számban megtalálható az úgynevezett *játékdalokban*. A gyermekmondókák szívesen élnek ezzel a megoldással. *Egy – megérett a meggy, Kettő – csipkebokor-vessző*. Ebből talán következtethetünk arra, hogy a párrímes technika valamilyen értelemben primitívebb, egyszerűbb, kezdetlegesebb. Solymossy Sándor ezen az alapon vélekedett úgy, hogy a párrímes strófa ősbibb, mint a négysoros.²⁵ Tételét azért nem tekinthetjük jelen tanulmány elődjének, mert elsősorban a finnugor költészetből származó példákra épül, és teljesen nélkülözi a régi magyar költészet példáit. Annyit azonban a finnugor párhuzamos példák is mutatnak, hogy elsődlegesen orális kultúrák vizsgálata, Milman Parry, Albert Lord,²⁶ Walter Ong²⁷ és Paul Zumthor²⁸ kutatásainak eredményei bizonyára szolgálhatnak tanulsággal.

Az *oral poetry* kifejezéssel azonban nagyon vigyáznunk kell. A régi magyar irodalom ugyanis már a késő középkorban sem volt kizárólag orális. A kezdetektől fogva jelen van a latin nyelvű írásbeliség hatása. Mi sem jellemzőbb erre a helyzetre, hogy legelső verses emlékünknél, az *Ómagyar Mária-siralom* nem párrímes természetű, hanem bonyolult szekvencia-szerkezetet követ. De talán mégsem véletlen, hogy a 3229-es számú kétsoros töredék, a *Szép vala orcával, de szebb vala hittel* éppen a legelső francia nyelvű verses emlékkel, a *Szent Eulália cantilénájával* (kevéssel 878 után) hozható összefüggésbe. Ez a francia szöveg – számunkra most igen beszédesen – párrímes szerkezetű szakozatlan szöveg, formáját tekintve leginkább a *Szép imádságra* vagy *Szent Bernát imádságára* hasonlít. Ezt a verscsoport tehát igen archaikusnak gondolom. Vélhetően kapcsolatban áll a korabeli orális költészet technikájával, de nem gondolom feltétlenül ezeket az emlékeket is szóbelinek.

24 KODÁLY Zoltán, *A magyar népdal strófaszerkezete = Visszatekintés (Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok)*, szerk. BÓNIS Ferenc, Bp., Zeneműkiadó, 1964, II, 14–46.

25 SOLYMOSSY Sándor, *A nép lírája: Népdal = A magyarság néprajza*, szerk. CZÁKÓ Elemér, Bp., 1933–1937, III, 21–84.

26 ALBERT LORD, *The Singer of Tales*, New York, 1978, 69.

27 WALTER ONG, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*, London – New York, 1982. – Uő, *Az elsődlegesen szóbeli kultúrák legújabb kori felfedezése = Szóbeliség és írásbeliség: A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*, szerk. NYÍRI Kristóf, SZÉCSI Gábor, Bp., 1998, 39–55.

28 PAUL ZUMTHOR, *La poésie et la voix dans la civilisation médiévale*, Paris, 1984, 48–49.

A következő, csupa kétsoros emléket tartalmazó csoport műfajilag igen vegyes képet mutat:

- 3229 Szép vala orcával, (Szent Szűz dicsérete)
De szebb vala hittel.
- 0309 Édes anya, bódog anya, (Mária-dicséret)
Verágszülő Szűz Mária.
- 1490 Virág, tudjad, tőled el kell mennem, (Soproni virágének)
És teéretted kell gyászba öltözmem.
- 0168 Bátya, bátya, mely az út Becskerekére? (Pominóczky-nóta)
Uram, uram, ez az út Becskerekére.
- 3227 Mikor magyar király zászlóját látá, (Jajcai töredék)
Jó lovának száját futni bocsátá.

Találunk itt egyértelműen vallásos szövegemléket, mint az imént említett *Szép vala orcával* kezdetű. Egyértelműen ehhez hasonló töredék az *Édes anya, boldog anya...* is. Lehet vallásos kontextusban olvasni a *Soproni virágének*et is: ekkor Mária mondja azt, hogy el kell válnia Jézustól, és gyászba kell öltöznie. Hagyományosan azonban világi jellegű szöveggént, szabályos *albaként* szoktuk olvasni. A *Pominóczky-nóta* és a *Jajcai-töredék* világi jellegű. Ezeknél az a közös tulajdonság, hogy terjedelmük pontosan két sor. Horváth János *A Szendrői-hegedősének versalakjáról* értekezve²⁹ néhányukat meg is említi, de rögtön hozzáfűzi: „ezek párosríműek ugyan, de ha rímeselek akarnak lenni, úgysem lehetnek egyebek”. Valóban, ezek a szövegek terjedelmükénél fogva eleve meghatározott rímelésűek. Mindegyikükénél érvényes az a kérdés, hogy eleve kétsorosnak írták-e őket, vagy csupán ennyi maradt meg belőlük. Gyakran eleve töredéknek szoktuk nevezni őket, ám ez tulajdonképpen csak a *Szent szűz dicséreténél* és a *Jajcai töredéknél* következik magából a szövegből. A másik három emlék, ha akarjuk, megállhatna a maga lábán.

A töredékesség kérdése azért nem lényegtelen, mert szempontunkból jelentős különbség van aközött, hogy egy éneket eleve sorpárokból építenek-e fel, eleve párrímes technikával készül, s ebből csupán két sor marad ránk, illetve aközött, hogy négyesrímű szerkezetből kiszakított két sort olvasunk. Ezt a különbségtételt az utolsó két példaszöveg szemléltetheti.

29 HORVÁTH János, *i. m.*

- 4031 Láttatok-e, urak, szarvon kötött tulkot, (Tinódi-idézet?)
 Mészáros kezében feje fölött sulykot,
 Ki mint hányja veti halál elől magát,
 De nem kerülheti az mészáros bárdját.
- 3203 Eger, vitézeknek ékes oskolája, (Balassi-idézet)
 Jó katonaságnak nevelő dajkája.

A Tinódinak tulajdonított versidézet eleve páros rímű – éppen ezért kételkedem abban, hogy valóban Tinóditól származna. Elképzelhető, hogy a „majd a Tinódi éneke a fejünkre telik” kitétel abban a levélben, ahol a szöveget idézik, egyszerűen csak *tulokról, tinóról szóló* éneket jelent. A Balassi-idézetéről gyanítjuk, hogy eredetileg négysarkú felező 12-es lehetett, és Rimay a versnek csupán az első két sorát idézte. Vagyis a „Tinódi”-idézetet a szóbeli alkotásmóddal rokoníthatónak tartom, a Balassi-idézetet nem.

Miért mosódik össze a két jelenség? Azért, mert a szóbeli alkotásmód és az emlékezés technikája teljesen hasonló! Amikor verset idézünk, jellemző módon sorpárokra emlékszünk. Én a magam részéről egészen jól emlékszem a *Családi körre*. De a szavalást rendszeresen elrontom, mert a sorpárokra jól emlékszem ugyan, de a sorpárok sorrendjére már nem! Gondolom, efféle memóriazavar játszhatott közre a *Pajkos ének* jelenlegi szerkezetének kialakulásában is. Ha idéznem kell, könnyedén mondok részleteket versekből, a *Toldiból*, a *János vitézből*, ezeknek legnagyobb része azonban rímmel összekötött sorpár. Ebben nyilván szerepet játszik a megjegyzendő szöveg mérete, a memória területi korlátja és a rím memóriát segítő funkciója is. Két különböző folyamatról van ugyan szó: egyszer a szöveg szóbeli megalkotásáról, másodszer a szöveg felidézéséről, azaz produkcióról és reprodukcióról – ám mindkét folyamat a memóriára épül, a szóbeliség technikáját alkalmazza, ennél fogva mindkettőre jellemző lesz a *szóban kettő* szabálya.

Ebből sajnos az következik, hogy a kétsoros töredékek csoportjában döntésképtelenek vagyunk. Nem tudjuk megmondani, hogy mit látunk. A szóbeli alkotásmódra jellemző jegyet, vagy a szóbeli megőrzésre és felidézésre jellemző jegyet. Lehet, hogy a *Soproni virágének* eleve csak két sornyi lírai miniatűr, lehet, hogy terjedelmes epiko-lírikus alkotás töredéke. Ezen belül megengedhető, hogy egyvégtében párrímekre épült, de az is, hogy szabályos négysarkú strófákban hömpölygött. Nem tudunk választani, mert a két technika elfedi egymást.

Miután végignéztük a példatárat, vessünk egy pillantást a szövegelemek korára! Feltűnhet, hogy a tárgyalt szövegek nagy része igen korai. Vannak középkori példáink, sok a XVI. század elejéről, derekáról származó vers, és alig akad olyan, melyet határozottan késeinek tarthatnánk. Az lehet a gyanúnk, hogy egy fokozatosan eltűnő, kihalófélben lévő jelenséget szemlélünk. És valóban, az

írásbeliség elterjedésével, a nyomtatás megjelenésével a vizsgált metrum eltűnni látszik. Teljesen nem tűnik el, hiszen a nyomtatott anyagban is felbukkan, például Heltai Gáspár használ párrímes strófákat, a táblázatunkon is szerepel két Szenci Molnár Albert-példa, Balassi Bálintnál is felbukkan kétsoros forma, de ahogyan a számadatok értékelésénél mondtuk, a sorpárokból építkező technika meglehetősen ritka, az arányokat tekintve elenyészőnek mondható. Jól megvilágítja ezt a helyzetet egy kontrollvizsgálat.

Gondolatmenetünk elején onnan indultunk ki, hogy a szóbeliségnek és a közköltészetnek sok köze van egymáshoz. A *Szendrői hegedősének*, a *Pajkos ének* műfaja alapján arra gyanakodtunk, hogy ebben a regiszterben fogunk érdemben jó példákat találni. Vizsgáljuk meg tehát az RMKT XVII. századi sorozatának 3., szerelmi és lakodalmas verseket tartalmazó kötetét,³⁰ arra számítva, hogy itt további, a szóbeliségre jellemző szöveget találunk. Nos, nem fogok újabb táblázatokat bemutatni, egyetlen százalékos adat is jól jellemzi a helyzetet. A helyzet az, hogy egy-két ritka kivételtől eltekintve *nem találunk párrímes szerkezeteket*, és a kétsoros strófa is kimondottan ritkának nevezhető. (Az összes előfordulás: 75., 84., 147., 164., 204., 214., 216., 233., 234., 254., 266., 267., 268., 269., 275.) Az RMKT-kötet anyagát a négysarkú 8-as és 12-es, valamint jellemző módon a Balassi-strófa uralja. A párrímes strófák aránya az egész kötetben 5%, vagyis a teljes XVI. századi aránynak a fele, a XVI. századi kéziratos versek közötti aránynak a negyede. Pedig a vizsgált korpusz már szűkített, műfajában, kéziratos jellegében a szóbeliséggel rokon verscsoport. Ebből én arra következtetek, hogy a XVII. századi közköltészetre nem a szóbeli alkotásmód a jellemző, hanem az írásbeli. Noha ezek a szövegeink erősen variálódnak, sőt nagy részük csakis variánsok formájában létezik, létmódjukra mégsem a szóbeliség kétsoros technikája jellemző, hanem az írásbeli, deákos, műveltségre valló négysoros. Stoll Béla *Közösségi költészet, népköltészet* című tanulmányában világít rá, hogy a XVII. század kéziratos közösségi költészete elsősorban a köznemesség kultúráját jelenti.³¹ A vizsgált verstechnika pedig arra mutat, hogy ez a formakultúra részben ugyan szóban hagyományozódik, de a szövegek létrejöttékor az írásbeli hagyományra támaszkodik.

A szövegnek ezt a kettős életét – ahogyan írásban születik, de szóban terjed – akár illusztrálhatjuk is. Tinódi Sebestyénnel egy időben él Kassán egy bizonyos Sebastianus Citharida. A keresztneve miatt gyakorta össze szokás keverni Tinódival, a megkülönböztetés végett szokás öt Hegedűs Sebestyénnek nevezni. Pap Balázssal közösen arra gondolunk, hogy talán éppen ő szerezhette a *Szendrői*

30 *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi magyar költők tára, XVII. század, 3).

31 STOLL Béla, *Közösségi költészet – népköltészet: Megjegyzések a XVII. századi kéziratos szerelmi lírához*, ItK, 62(1958), 170–176.

hegedőséneket. Erre közvetett bizonyítékaink vannak. Nos, ez a Hegedűs Sebestyén igencsak rossz hírben állt, gúnyéneket szerzett Huszár Gálról, s emiatt perbe is fogták. Az egyik tanúvallomás az ügyben így szól:³²

Hitem szerint azt írhatom Kegyelmeteknek, hogy mikor ez ének kikelett Kassán, akkor én ott voltam és hitta vala bátyámat a mislei prépost vacsorára és vacsora után menék én utána az bátyám szolgálival, hát szintén bátyám uram akkor olvassa az éneket és kérdé, hogy honnan kült az ének, és mondának, hogy Keglevith szolgálja találta volna. Ott vetekedének rajta, hogy ki szerzette volna. Monda egyik, hogy talán Sebestyén szerzette. Mondék én, hogy hozza, lássam az írást, én megyesmerem az ő írását és kezemben adák. Látám, hát bizony szép írás, hogy tíz Sebestyén sem tunna olyan szépet írnia és én mondék, hogy ez az írás bizony nem Sebestyén írása, mondék. Ez ebben múlték. Más napon én kijűék házamhoz, tehát Sebestyén itt vagyon és mondék neki: Sebestyén! Kassán egy éneket szerzettek, hallottad-e s monda: Micsoda éneket? És az menit én kordén tudék benne, azt elymondám elűtte. Monda, hogy valaki szerzette bestye kurvafiájul szerzette, de bizony igeny akarnám látni egyem. Mondék én neki: De ne hazugy, mert talám te szerzeted? Monda ő, hogy az én hitemre soha mégy csak híret sem hallottam egyem.

Az az mennit kordén tudék benne azt jelenti, hogy 'amennyit kívülről, fejből megjegyeztem'. Vagyis a szóban forgó ének vélhetően írástudó szerző munkája, létezett kéziratos másolata, de azonnal énekelni kezdték, sőt szóban is el kezdett terjedni. A példa azt mutatja, hogy sokkal bonyolultabb, összetettebb módon kell elgondolnunk a szóbeliség és írásbeliség közötti átmenetet, mint általában szokás.

Magyarul Thienemann Tivadar fejtette ki *Irodalomtörténeti alapfogalmak* című könyvében a szövegnek a szóbeliségből a kéziratosságon keresztül a nyomtatott könyvig vezető útját.³³ Alapvető megállapításai maig érvényesek, ám kissé leegyszerűsíti a képet. Egy idealizált kultúrában el tudom gondolni, hogy előbb pusztán szóbeliség létezik, majd megjelenik az írás, és szép lassan átfejlődik a kultúra kéziratossá, végül igazodik a legfrissebb technikához, a nyomtatáshoz. Erre a technicizálódási folyamatra épül Walter Ong elmélete is. De a magyar irodalomtörténetben *nem* ez történt. *Nem* a középkorban létező szóbeliségünk öltözött írásos formába. Az írásos kultúra a latin írásbeliségből vette mintáit, ahogyan ezt rögtön a *Halotti beszéd* és az *Ómagyar Mária-siralom* példáin megfigyelhetjük. A szóbeli költészet nyilván jó ideig létezett még eredeti formájában

32 Idézi: DÉZSI Lajos, *Tinódi Sebestyén*, Bp., 1912, 56.

33 THIENEMANN Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Pécs, 1931. Reprint kiadás: Pécs, 1985.

a XVI–XVII. században is, de mindinkább igazodott az írásbeliség hagyományaihoz. Mind a *Szendrői hegedősének*, mind pedig a *Pajkos ének* kolofont használ, ami világos jele annak, hogy ismeri az írott költészet bizonyos elemeit. Nem a szóbeliség alakítja ki tehát a magyar írásbeliséget, hanem fordítva történik, az írásbeliség formálja maga képére az oralitást. Ez a szóbeliség aztán szép lassan teljesen felszívódik, elenyészik, adatolhatatlanná válik. Helyét pedig elfoglalja a deákos műveltség, a latin minta alapján kialakított strófa-képző szabály, ahogyan Orwell mondaná: *négy láb jó – két láb rossz*.

De mégiscsak próbáljunk meg kései orális szövegre példát találni, térjünk vissza a XVII. századi közköltészethez. Történeti vonatkozásai miatt nem az RMKT 3. kötetében, hanem a 10-ben található 120-as sorszám alatt *Oláh Geci dala*. Néhány strófát idézünk belőle:

1. Oh gyönyörű tavasz idő,
Szerencsétlen új esztendő,
A kit akarsz, meg újítasz,
Engem pedig szomorítasz. [...]
6. Paripája mindaddig fut,
Amíg ura ahoz nem jut,
Habos tajték róla szakad,
Elesvén egy árkon akad.
7. „Vigy ki innen, jó lovacskám,
Szépen nevelt jó mackókám,
Elhidd, bizony meghizlallak,
Őz után már nem nyargallak.”
8. „Mondám, rajtam bátor szívvel
Pogánt vágatsz erős kézzel,
De te kétélű törőddel
Őzet űztél fegyverőddel.”
9. „Hozz ki még egyszer, jó lovam,
Megládd, törökre lesz utam,
Bor, pecsenye lesz abrakod,
Nem leszen többé panaszkod.

Jobb szeretőm' főzése, Mint Urak' tse-
megjeje, Nem tserélnék meg Urakkal, Sem
nagy süvegű Papokkal, Asztalát felnem
váltánám, azt jobbnak tartanám.

Királyok' Koronáját, Nem kívánom pál-
tzáját, Jobb a' Juhász botom annál, Orfzá-
gok' Birodalmánál, Már Juhaim sétálnak,
Az akolnál ott hálnak.

Az egész nap hévséget, És szörnyű me-
legséget; Szenvedek fok árnyékokat Hí-
ves fészes fűvasokat, Sétálok düdölgatva,
Vagy síppal sipolgatva.

Második Oláh Getzi' Dalja.

Oh gyönyörű Tavasz idő, Szerentsét-
len új elszendő, A' kit akarsz, meg-
űjítasz, Engem pedig szomorítasz.

Gyerünk alá jó Katonának, Az all föld-
re Ketskemétre, Ott próbáljunk jó Szeren-
tsét, Talám Isten jobban adja.

Mennek vala az all földre, Oláh Getzi
A' fakó ló tsak eléri, Oláh Getzi tsak ellövi.

Mindjárt mondja az Urának: Uram!
Uram Oláh Getzi, Ne kergesd én rajtam
őzet: ha Törököt nem fogsz, nem vágysz.

Paripája mind addig fut, A' míg Ura
ahoz nem jut, Habos tajték róla tsakad,
Elesvén egy árkon akad.

Vigy ki innét jó lovatskám, Szépen ne-
velt jó matzkótskám, Elhidd, bizony
meghizlallak, Őz után nem nyargallak.

Mon-

Mondom rajtam bátor szívvel, Pogányt
vághatsz erős kézzel, De te két élti töröd-
del, Őzet úztél fegyvereddel.

Hozz ki még egyfzer jó lovam, meglád'
Törökre lefzsz útam, Bor petsenye lefzsz
abrakod, Nem leszen többé panaszod.

Hordozd bátran bús szíveimet; Keresd-
fel régi kedvemet, Hidd el majd a' Pogány
oízol Oláh Getzi az hol hartzol.

Üll fel hát, ne félj Törököt, En is hí-
zem pogány vértől, Terjeszd tovább is
híredet, Keményítsd meg személyedet.

Tót Teleki Hazánk' fénye, Buga Jakab
nagy reménye, Jász berényi is népefől,
Majd hozzád jös feregefől.

Ellenségedet töreksed, Mérges nyillal
fértgeffsz, Majd fok Török test lefz éves,
Kiknek nem kell többé leveles.

Minden vitéz bátor légyen, Hijában
zöldöt ne végyen, Szeressen jó hirt né-
ptinknek, E' vólt tárgya fegyverünknek.

Harmadik' a' Buga Jakab Éneke.

Mit búsúlsz Kenyeres, midön semmid
nincs, jó az Isten, jót ad légy jó
reménységben, kinyilik az' idő majd a'
jó Tavaszkor hová lát két szemünk, oda
mennünk akkor.

Hogy ne búsúlnék én, én edes pajtásom,
A' temérdek gondok uralkodnak rajtam,
gondolkodásim között fe nyugtom, se álom,
lelkemet is bennem tsak alig találom.

Ki-

Az ének egyik XVIII. századi ponyvakiadása: *Mezei Juhász Dallok*, é. n.

(Rumy Károly György gyűjteménye, MTA)

A vers a XVII. század közepe tájékán keletkezhetett, hiszen a törökkel szembeni harcokat emlegeti. Bizonyosan hosszú ideig élt a szóbeliségben, így kerülhettek bele a Rákóczi-szabadságharc korára utaló személynevek, például a *Buga Jakab*. Jól megfigyelhető a szóbeliségre jellemző párrímes technika. A versben a *Pajkos ének* több jellemző fordulatára ismerhetünk. Ilyen a *bíró* és *gazda* megszólítás,³⁴ valamint a *pecsenye* és a *bor elutasítása*, hasonló módon fogalmaz a *Pajkos ének*-ben Drágfi Gáspárné is. Az *Oláh Geci dala* azt bizonyítja, hogy a szóbeli költészet XVII. századra már szinte adatolhatatlan párrímes formája mégiscsak létezik, fennmaradt egészen a XVIII. századig, hogy ott aztán felismerhetetlenül összekeveredjen az írásbeliségben is felbukkanó *tudatos* párrímes technikával. Amikor ugyanis az írásbeliség is felhagy a négyesrímmel, már egyáltalán nem tudjuk megállapítani, hogy a közköltészet, népköltészet mennyiben őriz archaikus formát, és mennyiben frissül a műköltészet popularizálódása, folklorizálódása során.

34 Ezek a megszólítások a szöveg egy még kiadatlan változatában fordulnak elő, a *Vécsey Far-
kas-énekeskönyv*ben található változata az RMKT-sorozat pótkötetében jelenik majd meg.

Befejezésül egy látványos ellenpéldával szeretném dolgozatom állítását gyengíteni. Nem érintettem a XVI. század egyik nevezetes szóbeli alkotását, a *Cantio de militibus pulchrát*.³⁵ Nem említettem a gyulai vitézekről szóló szép éneket, mert háromsoros strófákból áll. Noha szóbeli, mégsem kétsoros. A *Cantio* háromsorosságát nem tudom megmagyarázni. Mindezek után annyi bizonyos, hogy *írva négy* – de igaz-e, hogy *szóban kettő*?